

"בדבר העגונות מכפר עציון": מְרַשֵּׁם שִׁינִיִּים כְּאֲמֻצְעֵי הַלְכְּתֵי לִזְיָהוּי הַחֲלִיִּים

הרב יונה מרצבך זצ"ל נולד בברלין שבגרמניה בכ"ב בתשרי תרס"א (1900), ונפטר בירושלים ב"ח בתשרי תשמ"א (1980). למד בבית המדרש לרבנים בברלין ונסמך בסמיכת חכמים, ובמקביל באוניברסיטת מרבורג בה השלים דוקטורט במתמטיקה. כיהן כרב הקהילה האורתודוקסית בעיר דרמשטאדט שבגרמניה, שתחת חסותה היו עוד עשרות קהילות כפריות. אחר עלייתו ארצה בשנת תרצ"ט נימנה על ראשי ישיבת 'קול תורה' שבירושלים, שימש כאחד מעורכי האנציקלופדיה התלמודית, והיה חבר מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל. אסופת רבים ממאמריו כונסה לספר "עלה יונה" (תשמ"ט).

המכתב שלהלן הופנה לארבעה נמענים: הרב הראשי האשכנזי אותה שעה, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל; הרב הראשי לצה"ל, הרב שלמה גורן זצ"ל; הרב הצבאי של מחוז ירושלים, הרב אליעזרי זצ"ל; וקצין הזיהוי יצחק מאיר זצ"ל.² המכתב מתוארך לתחילת שנת תש"י, והוא נכתב בעקבות מלחמת השחרור על רקע המאמצים העצומים שנעשו לזיהוי חללי גוש עציון, ובעיקר במטרה להפיק לקחים להבא. לא ידוע לנו מה הביא את הרב מרצבך ליזום פנייה זו, להוציא האמור במכתב מפורשות: "כל איש ואיש מחויב לעשות מה שביכולתו בעצה או במעשה בעניין זה, ואסור לו לסמוך על חזקה, שכמובן אני מחזיק את כב' הרבנים מקבלי המכתב, שמעצמם כבר ידעו והכינו וסידרו את הכל כאמור". המכתב אותר בגנוז המדינה, ולא ידוע לנו על מענה.

חשיבותו של המכתב, שמתפרסם כאן לראשונה, אינו רק בשל ההיבט ההיסטורי שגלום בו, אלא גם בשל משקלו ההלכתי. שכן זאת יש לדעת: אחד מארבעת אמצעי זיהוי החללים - 'חליטת חלל' - שנהוגים בצה"ל, הוא מְרַשֵּׁם שִׁינִיִּים. דא עקא,

1 הרב שמואל אליעזרי זצ"ל, רוסיה תרס"ח (1907) - ישראל תשנ"א (1991). עלה ארצה בשנת תרפ"ה (1925) ונימנה על תלמידיו המקורבים של הראי"ה קוק זצ"ל. אחר הקמת המדינה התגייס לצה"ל ושימש רב צבאי עד לשנת תשט"ז. ממקימי מכון הארי פישל, מכותבי הערכים באנציקלופדיה התלמודית, רבה של שכונת בית וגן שבירושלים ודיין. חיבר את הספרים 'מלאכת שמואל', 'תרומת חלה' ועוד, ומאמרים רבים.

2 הרב יצחק מאיר זצ"ל, פולין תרע"ט (1918) - ישראל תשע"ה (2015). בן למשפחה מחסידות גור. עלה ארצה בשנת תרפ"ה (1925). מראשוני המתיישבים בבני ברק, ולימים ראש העירייה. נימנה על דור המייסדים של הרבנות הצבאית, ובהמשך שימש כסגן הרב הראשי לצה"ל. חיבר את הספרים 'לא בחיל ולא בכח', 'על חומותיך בני ברק' ועוד.

היצמדות לפסיקת הרמ"א והפוסקים שבעקבותיו עלולה הייתה להציב סימן שאלה על אמצעי זה, שכן כך כתב הרמ"א (אה"ע סי' יז סו"ס כד): "שיניים גדולות, אע"ג שגדולים הרבה, לא הוי סימן", ובחלקת מחוקק (שם ס"ק מד בשם פסקי מהרא"י) נימק זאת: "הטעם, כי בדקינן בהרבה בני אדם השיניים באמצע כך הם", ואם כך הדבר, ומדובר בממצא מצוי, הרי שהוא אינו מסייע לזיהוי. וכך גם ערוך השולחן (שם סע' קעג), שראה בשיניים "סימן גרוע": "שיניים גדולים באמצע לחי העליון, אפילו משונים קצת משארי בעלי שיניים ארוכים, הוה סימן גרוע, כיון דבזה המקום מצוי בכמה בני אדם שיניים גדולים".

נכון הוא שבמקביל כבר הם ציינו שישנם מצבים בהם כן יהיה ניתן לעשות שימוש מזהה בסימני שיניים. כך חלקת מחוקק (הנ"ל), ובית שמואל (שם, ס"ק עה): "משמע, הא אילו היו השיניים האחרים לא באמצע גדולים, מה שאין נמצא כן לרוב העולם, הוי סימן מובהק". וכן ציין פתחי תשובה (שם, ס"ק קי) את תשובת החתם סופר, שאם השיניים שאינן באמצע גדולות ביותר ומכוונות בצמצום-מקום למספר השיניים, הרי שזה "סימן מובהק". וגם ערוך השולחן (הנ"ל), שהסתייג, הוא עצמו ציין כי "בשארי מקומות שיניים גדולים משונים, כמו בלחי התחתון או בפנימיות השיניים, אם כיוון המספר והמקום בצמצום' ומשונים הם הרבה משיני שארי אנשים, אפשר דהוי כסימן מובהק, ועכ"פ סימן בינוני ודאי הוה". עם זאת הוסיף, כי "יש שכתב דנקב מפולש בשן הוי סימן מובהק", אך הוא עצמו חלוק וסבור ש"לא נהירא לפסוק כן בזמננו שנתרבה כאב השיניים' והרבה שיניים נקובים בבני אדם... והכל לפי ראות עיני חכמים...". כלומר, לדידו, מחד גיסא, כיום - שהתרבו תחלואי השיניים - קשה לסמוך על ממצאי שיניים, ומאידך גיסא הוא מותיר פתח ש"הכל לפי ראות עיני חכמים".

מכאן חשיבותו ההלכתית של מכתב הרב מרצבך, שמבהיר כי לדידו "עמדת השיניים על פי השרטוט הרגיל בידי רופאים, צבען, שיניים שנעקרו או נסתמו, כתרים וגשרים, שיניים מלאכותיות, החומר בו נעשה שימוש באותן סתימות, וכל שינוי אחר שמשוגל לעזור להכרה" עשויים לסייע משמעותית בזיהוי החלל ובהיתרה של עגונה. מכתב זה מצטרף למה שכתב, לדוגמה, הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ט, אה"ע סי' ג) בעקבות מלחמת יום כיפור: "...בזמן הזה דשכיחי נקבים בשיניים, מ"מ בצמצום המקום י"ל דחשיב סימן מובהק... במרשם השיניים שיש הרבה סתימות ועקירות, ובצמצום המקומות, נראה דחשיב כסימן מובהק...". וכך הדגיש סגן הרב הראשי לצה"ל, הרב אברהם אבידן, בספרו דרכי חסד (פ"ו סי' כה): "ויש אומר שבזמננו, הואיל והתרבו כאב שיניים והרבה מהן נקובות, אין לקבל זיהוי נקב כסימן מובהק. אבל אם נעשה צילום שיניים וכדומה בחייו, ורופא מומחה היודע להבחין בצורות שונות של נקבים מעיד שנקב זה שבחלל הוא הנקב המופיע בצילום וכדומה, יש לקבלו כסימן מובהק".

אגב כך לא למותר לציין שב"ה זכינו, ו'מרשם השיניים' כיום משוכלל ויעיל פי כמה וכמה מכל מה שהיה לקדמונים, אף לאחרונים ואחרוני-אחרונים. אינה דומה כלל ועיקר חוות דעת על סמך בדיקת שיניים בעת העתיקה - חור פה ושינוי שם בהתרשמות חיצונית - לחוות דעת שנעשית על סמך משנן בעת החדשה: השוואת A.M ל-P.M (=לפני הפטירה ולאחר הפטירה) במגוון טכנולוגיות: צילומי סטטוס, נשך, צילום פנורמי, CT ועוד. ואכן, בשל כך הכריעו הפוסקים שבימינו ניתן לסמוך על משנן, ובעיקר כאשר הפענוח והזיהוי נעשים על ידי מומחה לדבר³.

היו הדברים עליו לנשמות הקדושים הי"ד, חללי מלחמת התקומה.

סא"ל (מיל") הרב יעקב רוז'ה וסא"ל (מיל") הרב נריה גוטל
ראשי צוותי חליטה, הרבנות הצבאית, צה"ל

ה' דחווה"מ סוכות' תש"י

הרב יונה מרצבך

ירושלם⁵ עיה"ק ת"ו

רח' אהרן 7

לכבוד תורת הרבנים הגאונים וכו' וכו'

1. מרן הרב הראשי לא"י מוהר"ר יא"ה הרצוג נר"ו
2. הרב הגאון הרב הראשי לצבא הגנת א"י סגן אלוף שלמה ג'
3. הרב הגאון הרב הצבאי למחוז ירושלם⁶ הרב אליעזרי נ"י
4. קצין הזיהוי רב סרן יצחק מאיר, רמת גן

אחד"ש כת"ר,

בדבר העגונות מכפר עציון,

באתי להציע לכב"ת להכין את הדברים הבאים ולהקפיד על הוצאתם לפועל, כדי להביא על ידי כן כמה עגונות להיות ברור:

אופן הטיפול בשיניים כפי שהוא נהוג היום מאפשר הכרת עצמות על פי סימנים

3 דומה כי בכך אף סרה מאליה הסתייגות-זוטא שהייתה לרי"ש אלישיב זצ"ל, כפי שזו באה לידי ביטוי בספר דרכי חסד הנ"ל, שם, הערה 87.

4 כדי כך הנושא חשוב, אף דחוף, בעיניו של הרב מרצבך, שהוא מוצא לנכון לכתוב את איגרתו בחול המועד.

5 על כתיב העיר: 'ירושלים' - 'ירושלם', ראה הרב פרופ' נריה גוטל, 'ירושל-י-ם: אופני הגייה וכתובה', סיני - כרך המאה (תשמ"ז), עמ' רכב-רמא.

6 ראה לעיל הערה 5.

מובהקים, ובכמה מקרים אפילו ידי שניים או שלושה סימנים שכאלה. סתימות, שיניים מלאכותיות, וכו' וכו', בקשר עם זכרון⁷ הרופאים ועם הכרטיסים שבכרטיסיה שלהם, מהווים סימנים שכאלה שלעולם אפשר להכירם ואינם עלולים להשתנות.

על פי האמור -

א. להכין לפני ליקוט העצמות, על ידי בירורים אצל [א] האלמנות, [ב] רופאי השיניים שטיפלו בנעדרים ששמותיהם ידועים לאלמנות; [ג] מרפאות השיניים של קופות החולים שבאות בחשבון ומשרדיהן; [ד] הרופא ד"ר פרנק שבמשך זמן מה היה בכפר עציין -

את כל החומר שיש להשיגו בדבר [א] עמדת השיניים על פי השרטוט הרגיל בידי רופאים; [ב] צבעו; [ג] שיניים שנעקרו; [ד] שיניים שנסתמו; [ה] כתרים וגשרים; [ו] שיניים מלאכותיות בודדות שהושמו לתוך השורש; [ז] קביעת החומר (כסף, אמלגם, חרסניה) של כל שינוי; [ח] כל שינוי אחר שמסוגל לעזור להכרה.

ב. לדאוג בשעת מעשה [א] שרופא שיניים ירא שמים יהיה נוכח, שיבדוק בדיוקנות הכי אפשרית כל גולגולת וגולגולת הנמצאת, דבר שיכול להיות לפני הקבורה ולא צריך להיות במקום המיתה; [ב] ושירשום לו כל פרט ופרט של בדיקתו בקשר עם הנתונים האמורים למעלה, וימסור את רשימותיו ואת עדותו לבית דין, הן בקשר עם הנתונים האמורים למעלה, הן בקשר ובהשוואה עם הנתונים המוכנים כלעיל לפני כן, הן שלא בקשר איתם.

יסלחו לי הרבנים הגאונים מקבלי מכתבי זה שהכנסתי את ראשי לעניין, אך כל איש ואיש מחויב לעשות מה שביכולתו בעצה או במעשה בעניין זה⁸, ואסור לו לסמוך על חזקה, שכמובן אני מחזיק את כב' הרבנים מקבלי המכתב, שמעצמם כבר ידעו והכינו וסידרו את הכל כאמור.

בכל הכבוד ובברכות התורה והשלו,

בברכת שמחת החג, ושמחה ותשועה לכל ישראל מדיין האלמנות

הרב יונה מרצבך

7 אולי צ"ל: זכרון.

8 ראה שו"ת ב"ח החדשות ס"ו סד, בתשובה שנכתבה על ידי תלמיד הב"ח, הרב "מנחם מנדיל שטנגי חונה בק"ק פינטשוב הקדושה": "כל מי שמתיר עגונה אחת - כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים העליונה". וראה ר"ז כהנא בחיבורו לתקנת עגונות: עמ' ט-לא, מצות התרת עגונות; עמ' נג-סב, השתמטות מקיום המצוה; עמ' עב-עז, התרשלות בענייני עגונות; עמ' פג-פו, זכות המצוה.

כ"ה

הרב יונה מרצבך
ירושלם עיתיק ת"ו
רח' אהרן 7

ה' דחתיים נוכות תש"ל

לכבוד תורת

חרבנים הגאונים וכו' וכו'

1. מן הרב הראשי לא"י מוהר"ר יא"ה הרצוג נר"ו
2. הרב הגאון הרב הראשי לצבא הגנת א"י סגן אלוף שלמה ג
3. הרב הגאון הרב הצבאי לפחוז ירושלם הרב אליעזר בני
4. קצין הזיאי רב מן יצחק סאיר רמת גן.

אחדים כתייר,

נדבר העגונות מכפר עציון

באתי להציע לכבית להכין את הדברים הבאים ולהקפיד על הוצאתם לפועל כדי להביא על ידי כן כמה עגונות להיתר ברור:
אופן הטפול בשיניים כפי שהוא נהוג היום באפשר הכרת עצמות על פי סימנים מובהקים ובכמה מקרים אפילו על ידי שנים או שלטת סימנים שכאלה. סתימות, שיניים מלאכותיות, וכו' וכו' בקשר עם זכרון הרופאים ועם הכרטיסים שבכרטיסיה שלהם מהווים סימנים שכאלה שלעולם אפשר להכירם ואינם עלולים להשתנות.

על פי האפור יש

(א) להכין לפני לקוט העצמות

על ידי ברורים אצל:

(א) האלפנות

(ב) רופאי השיניים שטיפלו בנעדרים שסמותיהם ידועים

לאלפנות

(ג) מרפאות השיניים של קצוות הזולים שבאות בחשבון

ומטריהן

(ד) תרופא דר. סרנך שבמשך זמן מה היה בכפר עציון;

את כל החומר שיש להשיגו

נדבר

(א) עמדת השיניים על פי הטרטוט הרגיל בידי רופאים

(ב) צבען

(ג) שיניים שנעקרו

(ד) שיניים שבסתרו

(ה) כתרם וגשרים

(ו) שיניים מלאכותיות כוודות שבשחשוחסמו לתוך השורש

(ז) קביעת החומר (כסף, אטלצם, קוהרסינה) של כל שיניו

(ח) כל שיניו אחר שטפוגל לעזור להכרת

(ב) לדאוג בשעת מציאה:

(א) שרופא שיניים ירא שמים יהיה נוכח שיבדוק בדייקנות הכי

אפשרית את כל גולגולת ונגולגולת המצאת, דבר שיכול להיות

לפני הקבורה ולא צריך להיות בטקום הסיתה

(ב) ושירשום לו כל פרט ופרט של בדיקתו בקשר עם התונים

האפורים למעלה וימסדר את רשימותיו ואת עלותו לבית דין

הן בקשר ובחשואה עם התונים המוכנים, כלעיל, לפני כן

הן שלא בקשר אתם.

יסלחו לי הרבנים הגאונים, מקבלי סמתי זה, שחכסתי את ראשי לעינין

הן כל איש ואיש שהוייב לעשות מה שביכולתו בעצה או כפעשה בענין זה ואסור

לו למסוך על חזקה שטפוגל אני מחזיק את כב' הרבנים, מקבלי הסכתה, שפעפם

כבר ידעו והכיבו וסידרו את הכל כאסור.

בכל הכבוד ובכרות התורה והשליו

בברכת שמחת החג ושמחה ותשועה לכל ישראל כו"ו ה' לנכות

מ"ו @/ON